

„Analiza i Egzystencja” 68 (2024), 5–23
ISSN (print): 1734-9923
ISSN (online): 2300-7621
DOI: 10.18276/aie.2024.68-01

ARTYKUŁY

TADEUSZ SZUBKA

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0002-8560-2785

email: tadeusz.szubka@usz.edu.pl

Filozofia analityczna na początku nowego tysiąclecia*

Słowa kluczowe: filozofia analityczna, filozofia eksperymentalna, intuicja, metafizologia, postęp w filozofii, zwrot lingwistyczny

Keywords: analytic philosophy, experimental philosophy, intuition, linguistic turn, metaphilosophy, philosophical progress

Analytic Philosophy at the Beginning of the New Millenium

Abstract

Analytic philosophy is a still alive and progressively developing current of thought. Although it would be difficult to justify singling out two decades from the beginning of the new millennium as its distinct period of development, one can try to give an account of the main transformations that took place during that time and some of the ideas most vividly present in it. The paper first briefly describes the generational and organizational changes that have taken place in the analytic

* Tekst niniejszy jest rozwinięciem uwag przygotowanych na sympozjum „Filozofia analityczna w XXI wieku”, zorganizowane przez dra Artura Koseckiego i prof. dra hab. Tadeusza Szubkę na zaproszenie rady programowej XII Polskiego Zjazdu Filozoficznego (Uniwersytet Łódzki, 11–16 września 2023 r.). Ze względu na ograniczenia czasowe zaledwie kilka z tych uwag zostało wówczas przedstawionych.

tradition in recent decades, and then discusses several metaphilosophical threads that appear in the latest debates within it. Presumably, analytic philosophy as it is currently practised will not be able to give rise to conceptions and results equal to those produced by it at the turn of the 19th and 20th centuries and over the next few decades, but this cannot be completely ruled out.

Wprowadzenie

Filozofia analityczna, która jako odrębny kierunek filozoficzny zaczęła się kształtować pod koniec XIX wieku, jest ciągle żywym i rozwijającym się nurtem myślowym. Choć trudno byłoby uzasadnić wyodrębnienie ponad dwóch dekad z początków nowego tysiąclecia jako jej odrębnej fazy rozwojowej, to można próbować opisać główne zmiany, jakie w niej w tym czasie zaszły oraz niektóre idee najżywiej w niej obecne. Oczywiście, każda taka próba musi być z konieczności wybiórcza i zapewne będzie w mniejszym lub większym stopniu odzwierciedlać punkt widzenia i preferencje jej autora. Poniżej przedstawię najpierw krótko przemiany pokoleniowe i organizacyjne, które dokonały się w ostatnich dekadach w filozofii analitycznej, a następnie zasygnalizuję kilka wątków metafizycznych pojawiających się w najnowszych dyskusjach dotyczących tej tradycji myślowej.

Przemiany pokoleniowe i organizacyjne¹

Można z pewną dozą przesady przyjąć, że symbolicznym końcem dwudziestowiecznej filozofii analitycznej była śmierć Willarda Van Ormana Quine'a pod koniec 2000 roku (dokładnie 25 grudnia). Quine wniósł istotny wkład nie tylko do logiki, lecz także do filozofii języka i metodologii filozofii. Jego wpływowa krytyka dogmatycznych założeń pozytywizmu logicznego, a w szczególności podziału zdań na analityczne i syntetyczne,

¹ Kalendaria, zawierające zestawienia osób i wydarzeń z rozwoju filozofii analitycznej, łącznie z okresem najnowszym, można znaleźć w następujących publikacjach: Beane, 2013, s. 61–140; Dainton, Robinson, 2014, s. 554–560 oraz Conant, Elliott, 2017, s. A-19–A-58. Nie sugerowałem się niewolniczo żadnym z nich, lecz bazowałem na własnej znajomości i ocenie filozofii analitycznej, której rozwój śledzę od lat osiemdziesiątych XX wieku.

zmieniła nieodwracalnie empirystyczny nurt filozofii analitycznej, natomiast wizja filozofii jako teoretycznego przedłużenia nauk szczegółowych inspirowała jej nurt naturalistyczny. Dziesięć dni później, 5 stycznia 2001 roku, zmarła Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, którą powszechnie uważa się za najwybitniejszą żeńską przedstawicielkę tradycji analitycznej i której różnorodny dorobek spotyka się z coraz większym zainteresowaniem, częściowo na fali intensywnych badań wydobywających i opisujących rolę kobiet w kształtowaniu tej tradycji². Była nie tylko wybitną uczennicą Ludwiga Wittgensteina i wytrawną interpretatorką jego koncepcji filozoficznych, lecz samodzielną myślicielką, potrafiącą umiejętnie inkorporować klasyczne idee arystotelizmu i tomizmu do typowo analitycznych rozważań dotyczących m.in. działania, przyczynowości i podstaw moralności. W pierwszym roku nowego tysiąclecia, 14 października, zmarł też przedwcześnie David Kellogg Lewis, który zasłynął jako charyzmatyczny wykładowca, dyskutant i bezkompromisowy metafizyk, broniący teoretycznej użyteczności hipotezy o realności wszystkich światów możliwych, pojętych jako konkretne byty fizyczne, co jest na pozór stanowiskiem bardzo dziwacznym i niewiarygodnym. W istotny sposób przyczynił się on nie tylko do rozwoju metafizyki modalności, lecz także do nadania nowej dynamiki systematycznym dociekaniom ontologicznym.

W kolejnych latach odchodzili z grona żyjących inni wybitni filozofowie analityczni, którzy kształtowali rozwój tego nurtu w drugiej połowie XX wieku. Należy wspomnieć przynajmniej o dwunastu z nich. W kolejności dat śmierci są to: John Rawls (zm. 24 listopada 2002), Bernard Arthur Owen Williams (zm. 10 czerwca 2003), Donald Davidson (zm. 30 sierpnia 2003), Peter Frederick Strawson (zm. 13 lutego 2006), Michael Dummett (zm. 27 grudnia 2011), David Malet Armstrong (zm. 13 maja 2014), Hilary Putnam (zm. 13 marca 2016), Derek Parfit (zm. 2 stycznia 2017), Jerry Alan Fodor (zm. 29 listopada 2017), Jaegwon Kim (zm. 27 listopada 2019), Edmund L. Gettier III (zm. 23 marca 2021) oraz Saul Aaron Kripke (zm. 15 września 2022). Rawls zmienił bieg współczesnej etyki analitycznej i sprawił, że ciężar jej zainteresowań przesunął się z kwestii metaetycznych

² Wzorcowym, a zarazem przystępnym, przykładem rezultatów tego rodzaju badań jest monografia Clare Mac Cumhaill i Rachael Wiseman *Metaphysical Animals: How Four Women Brought Philosophy Back to Life* (2022).

na przedmiotowe zagadnienia dotyczące uzasadnienia systemów moralności, koncepcji sprawiedliwości, organizacji ustroju społecznego i politycznego itp. Williams zdobył uznanie pracami na temat identyczności osobowej oraz wnikliwymi krytykami roszczeń uniwersalnych systemów etycznych, takich jak kantyizm i utylitaryzm, oraz studiami z zakresu filozofii starożytnej i nowożytnej. W swojej niezwykle oryginalnej monografii o prawdzie i prawdomówności, wydanej na początku XXI wieku, bronił niezbędności tych pojęć oraz dokonał ich historyczno-genealogicznej rekonstrukcji, wykraczającej poza wąskie ramy filozofii analitycznej. Davidson z kolei w cyklu powiązanych ze sobą artykułów zarysował program budowy systematycznej semantyki języków naturalnych, której centralnym pojęciem stała się kategoria warunków prawdziwości, oraz wykorzystania jej do rozstrzygnięć epistemologicznych i ontologicznych. Z zasadniczą metodologią takiego postępowania zgadzali się, lecz kwestionowali poczynione przez Davidsona ustalenia, dwaj oksfordzcy filozofowie: Strawson i Dummett. Ten pierwszy uzupełniał semantykę języka naturalnego jego pragmatyką, którą uważał za bardziej fundamentalną, a ponadto zainicjował powrót do metafizyki w ramach tradycji analitycznej, chociaż była to metafizyka w duchu kantowskim, pojęta jako opis schematu pojęciowego, za pomocą którego ujmujemy świat i o nim myślimy. Natomiast ten drugi filozof oksfordzki włączył w pełnej krasie do krwioobiegu tradycji analitycznej dorobek Gottloba Fregego oraz zaproponował program rozstrzygnięcia różnorodnych epistemologiczno-metafizycznych sporów o realizm poprzez budowę systematycznej teorii znaczenia dla języka, w której centralną kategorią były – wbrew Davidsonowi – nie warunki prawdziwości, lecz warunki prawomocnej stwierdzalności. Australijski filozof David Armstrong zdobył uznanie nie tylko jako obrońca rozbudowanej materialistycznej teorii umysłu, lecz także owocnej strategii rozwiązywania problemów metafizycznych za pomocą kategorii uprawdziwiacza, która pozwala w miarę precyzyjnie określić, co czyni dane twierdzenie prawdziwym. Wkład Putnama do filozofii analitycznej był bardzo różnorodny, począwszy od teorii znaczenia, która uzależnia sens wyrażen przed wszystkim od natury przedmiotów, do których się one odnoszą, poprzez funkcjonalistyczną teorię umysłu, a skończywszy na ciągle zmienianym stanowisku w sporze o realizm. Putnam łączył też wątki typowo analityczne z ideami pragmatyzmu oraz krytykował zamykanie się tradycji analitycznej na inne nurty filozoficzne.

Parfita uważa się często za najwybitniejszego etyka analitycznego końca XX i początków XXI wieku. Powszechne uznanie przyniosła mu pomysłowa argumentacja na rzecz tezy, że tradycyjnie pojmowana tożsamość osobowa nie ma większego znaczenia ontycznego i etycznego, gdyż jest to rzecz stopniowalnej ciągłości psychofizycznej, co w nowym świetle pozwala ująć problemy dotyczące racjonalności działania i wyboru systemu moralności. Z kolei w monumentalnym obszernym dziele życia z etyki i metaetyki, które drukiem ukazało się dopiero na początku drugiej dekady XXI wieku, broni on moralnego realizmu i obiektywizmu, starając się jednocześnie drobiazgowo pokazać, że główne systemy etyczne, takie jak deontologizm, konsekwencjalizm (obejmujący utilitaryzm) i kontraktualizm zmierzają w istocie do tego samego celu; są – mówiąc obrazowo – różnymi szlakami prowadzącymi na szczyt tej samej góry. Nazwisko Fodora kojarzone jest zazwyczaj z hipotezą języka myśli, która okazała się bardzo owocna dla tworzącej się w drugiej połowie minionego stulecia kognitywistyki. W filozofii umysłu z pasją i pomysłowością atakował przejawy holizmu, empiryzmu i wiary w nieograniczoną moc eksplanacyjną darwinizmu. Do analitycznej filozofii umysł istotny wkład wniósł też Kim, który w zakresie jej centralnego problemu dotyczącego relacji umysłu do ciała bronił stanowiska bliskiego fizykalizmu, lecz jednocześnie wrażliwego na argumenty je podważające, związane z subiektywnymi aspektami naszego doświadczania świata. Do opisu i wyjaśnienia tej relacji wprowadził pojęcie szczególnego rodzaju zależności, zwanej superweniencją, której odmiany precyzyjnie charakteryzował. Gettier był filozofem, którego niewielki dorobek publikacyjny był odwrotnie proporcjonalny do jego wpływu, a dokładniej do trwałego oddziaływania kilkustronicowej krytyki tradycyjnej definicji wiedzy jako uzasadnionych i prawdziwych przekonań. Krytyka ta była punktem odniesienia dla koncepcji wiedzy formułowanych w końcowych dekadach XX wieku. Wpływ Kripkego na rozwój filozofii analitycznej w ostatnim półwieczu trudno byłoby przecenić. Był inicjatorem i przedstawicielem nowej teorii odniesienia (zwanej też teorią odniesienia bezpośredniego lub przyczynowego), odrzucającej deskryptywizm, oraz doprowadził do definitywnego oddzielenia trzech dystynkcji, które wcześniej były notorycznie mieszane: semantycznego podziału prawd na analityczne i syntetyczne, epistemologicznego podziału prawd na aprioryczne i aposterioryczne i metafizycznego podziału prawd na konieczne i przygodne. Jego zdaniem, wbrew temu,

co twierdzono powszechnie we wcześniejszych okresach filozofii analitycznej, istnieją twierdzenia konieczne *a posteriori* oraz przygodne *a priori*. Był niedoścignionym przykładem wybitnego logika, a równocześnie wnikliwym filozofem.

Obok zmarłych w ostatnim ćwierćwieczu wybitnych analityków do generacji tej należą też filozofowie nadal żyjący, którzy walnie przyczynili się do rozwoju tradycji analitycznej w ostatnich dekadach minionego wieku. W kolejności dat urodzenia można tu wskazać również na dwunastu następujących myślicieli: John Rogers Searle (ur. 31 lipca 1932), Alvin Plantinga (ur. 15 listopada 1932), Ruth Garrett Millikan (ur. 19 grudnia 1933), Thomas Nagel (ur. 4 lipca 1937), Bastiaan Cornelis van Fraassen (ur. 5 kwietnia 1941), John Henry McDowell (ur. 7 marca 1942), Daniel Clement Dennett (ur. 28 marca 1942)³, Crispin Wright (ur. 21 grudnia 1942), Frank Cameron Jackson (ur. 31 sierpnia 1943), Simon Blackburn (ur. 12 lipca 1944), Tyler Burge (ur. 1 stycznia 1946) oraz Kit Fine (ur. 26 marca 1946). Idee i argumenty każdego z nich kształtowały nie tylko końcowe dekady XX wieku, lecz były obecne także w ostatnim ćwierćwieczu, często za sprawą ich najnowszych publikacji. Searle zyskał szerokie uznanie w XX wieku za sprawą przejrzystych publikacji z teorii aktów mowy oraz wyrazistego stanowiska w sporze o naturę umysłu, sprowadzającego się do tezy, że świadomy umysł jest unikalnym tworem biologicznym, którego nie da się wyjaśnić w kategoriach czysto fizykalnych i obliczeniowych, a w związku z tym skomplikowane komputery i roboty nigdy nie będą świadome i myślące. Pod koniec minionego wieku Searle ożywił również badania z zakresu ontologii społecznej, które nabrały impetu w ostatnich dwóch dekadach. Alvin Plantinga jest bez wątpienia najwybitniejszym analitycznym filozofem religii. W pracach z zakresu metafizyki i epistemologii starał się pokazać, że przekonania teistyczne można uznać za podstawowe w podobnym sensie, w jakim podstawowe są nasze przekonania percepcyjne. W takiej postawie nie ma według niego nic nieracjonalnego. Co więcej, to nie naturalizm, lecz właśnie supranaturalizm pozwala nam lepiej wyjaśnić funkcjonowanie naszych władz poznawczych oraz ich skuteczność w działaniu i w uprawianiu nauki. Zdecydowaną obrończynią naturalizmu w filozofii języka i umysłu jest Ruth Garrett Millikan. Proponuje ona traktować intencjonalność

³ Dennett zmarł 19 kwietnia 2024 r. (dodane w druku).

i pokrewne fenomeny mentalne jako kategorie biologiczne, wykształcone w procesie ewolucyjnego doboru naturalnego, który ustalił właściwe im funkcje. Thomas Nagel, znany przede wszystkim z obrony pełnej rzeczywistości i unikalności świadomości, dał się poznać w nowym tysiącleciu jako krytyk ewolucyjnego wyjaśnienia umysłu, co nie musi oznaczać porzucenia naturalizmu, który jego zdaniem będzie musiał w przyszłości przybrać zupełnie inną postać, inkorporującą elementy panpsychizmu. W swojej koncepcji poznania, nauki i filozofii Bas van Fraassen krytykuje wszelkie przejawy dogmatycznej metafizyki i broni konstruktywnego empiryzmu, który w filozofii nauki jest odmianą instrumentalizmu i agnostycyzmu w sprawie bytów nieobserwowalnych postulowanych przez uczonych. Podstawowe stanowiska filozoficzne uważa on za wyraz naszych nastawień, a nie za koncepcje teoretyczne, które można uzasadnić. Bardzo swoistego nieredukcyjnego naturalizmu broni w swoich pracach John McDowell, lecz w jego ramach chce on nie tyle rozwiązać tradycyjny metafizyczny problem relacji umysłu do ciała, ile opisać i wyjaśnić sposób, w jaki nasz umysł łączy się poznawczo ze światem, kiedy docierające do nas treści są pojęciowo uchwytywane i przetwarzane. Cieszący się dużą popularnością Daniel Dennett jest znany jako bezkompromisowy obrońca ewolucyjnego naturalizmu. W barwny i anegdotyczny sposób stara się on pokazać, że przy odpowiednim wykorzystaniu odkryć naukowych możemy w pełni wyjaśnić świadomość, uzasadnić ateizm i zidentyfikować w pełni naturalne źródła religii. Crispin Wright dał się poznać w ostatnim ćwierćwieczu XX wieku jako najwybitniejszy kontynuator programu filozoficznego Dummetta i obrońca semantycznego antyrealizmu. Z czasem wypracował własne oryginalne stanowisko w sporze o realizm, które wiązało się z przyjęciem pluralistycznej koncepcji prawdy, różnorodako rozwijanej przez młodszą generację filozofów. Analizował również zalety i wady tzw. nowego relatywizmu aletycznego, zapoczątkowanego w pierwszych latach nowego tysiąclecia m.in. przez Johna MacFarlane'a. Powszechne uznanie Frankowi Jacksonowi przyniosła intrygująca argumentacja na rzecz tezy, że całość naszej obiektywnej wiedzy przyrodniczej o świecie nie wyczerpuje wszystkiego tego, co wiemy, gdyż jest jeszcze coś takiego jak bezpośrednia znajomość i doświadczenie świata. W późniejszych publikacjach bronił on natomiast semantyki światów możliwych, ale bez obciążeń metafizycznych, oraz pokazywał znaczenie właściwie pojętej analizy pojęciowej dla filozofii. Simon Blackburn na ogół

adresuje swoje różnorodne prace filozoficzne nie tylko do wąskiego grona profesjonalnych filozofów. Broni zazwyczaj umiarkowanych stanowisk dotyczących niezbywalności pojęcia prawdy, obiektywności oraz potrzeby przewycięzania przejawów tzw. postprawdy. Uważa, że można prowadzić racjonalny dyskurs moralny, nie wikłając się w kwestie jego metafizycznego ugruntowania (w trybie quasi-realistycznym). Tyler Burge, znany w minionym stuleciu jako autor drobiazgowych przyczynków z filozofii języka i umysłu broniących antyindywidualizmu (eksternalizmu), opublikował w XXI wieku dwie fundamentalne monografie z filozofii percepcji, w których podjął się próby opisanie i wyjaśnienia mechanizmów służących umysłowi do reprezentowania świata, wykorzystując w tym celu nie tylko rozważania filozoficzne, lecz także wyniki badań psychologicznych i neurofizjologicznych. Pomysły i koncepcje Kita Fine'a stały się w ostatnich dekadach siłą napędową powrotu do rozważań ontologicznych i metafizycznych. Jest wśród nich próba obrony arystotelesowskiego esencjalizmu bez odwoływania się idei światów możliwych oraz uczynienie z relacji fundowania kluczowej kategorii wyjaśniania metafizycznego. Fine wniósł też istotny wkład do logik nieklasycznych oraz rozwinął innowacyjny program semantyki uprawdziwiaczy.

Z nowszej generacji filozofów analitycznych warto zwrócić uwagę na dokonania przynajmniej sześciu: Roberta Boyce'a Brandoma (ur. 13 marca 1950), Huw Price'a (ur. 17 maja 1953), Timothy'ego Williamsona (ur. 6 sierpnia 1955), Rae Helen Langton, (ur. 14 lutego 1961), Davida Johna Chalmersa (ur. 20 kwietnia 1966) i Amie Lynn Thomasson (ur. 4 lipca 1968). Brandom jest filozofem o dużych ambicjach systematycznych, starającym się powiązać w jedną spójną całość metodologię analityczną z elementami pragmatyzmu i heglizmu. Filozofia jest dla niego refleksyjnym i zakorzenionym historycznie rozumieniem istot ludzkich jako działających podmiotów, które nieustannie poszukują i podają racje dla swoich sądów i poglądów. Sednem tej praktyki jest przeprowadzanie rozmaitego rodzaju wnioskowań, co pozwala określić to oryginalne stanowisko filozoficzne mianem inferencjalizmu. Brandom rozwinął je z ogromnym rozmachem i analityczną drobiazgowością, co dało asumpt do całego szeregu publikacji egzegetycznych i krytycznych oraz odnowienia inferencjalizmu w ramach filozofii języka. Z inferencjalizmem sympatyzuje też australijski teoretyk fizyki oraz filozof języka i umysłu Huw Price. Sednem jego filozofii jest globalny

ekspresywizm, w myśl którego główną funkcją naszych wypowiedzi nie jest opisywanie rzeczywistości, lecz wyrażanie rozmaitego rodzaju postaw. Ostrze krytyki tego stanowiska jest wymierzone w reprezentacjonizm oraz w przedmiotowy naturalizm metafizyczny, natomiast łączy się z pragmatycznym ujęciem języka jako narzędzia, którym na różne sposoby operują naturalistycznie interpretowane podmioty ludzkie (naturalizm podmiotowy). Tim Williamson wpłynął istotnie na rozwój przynajmniej czterech dyscyplin filozoficznych: filozofii języka, epistemologii, metafizyki oraz metodologii filozofii. Był jednym z inicjatorów toczonej od końca XX wieku i przez następne dwie dekady dyskusji na temat nieostrości i formalnych sposobów uporania się z nią bez uwikłania się w paradoksy. W epistemologii starał się uzasadnić tezę o pierwotności pojęcia wiedzy i jego nierozkładalności na pojęcia bardziej podstawowe. W metafizyce argumentował, że logika modalna i jej twierdzenia stanowią strukturalny trzon teorii ontologicznych określających co istnieje przygodnie, a co koniecznie. Wywody te miały wyraźny składnik metodologiczny, który został rozbudowany w późniejszych publikacjach do postaci wyrazistego programu uprawiania filozofii jako teoretycznej działalności akademickiej, która posługuje się powszechnie stosowanymi procedurami badawczymi, takimi jak poszukiwanie najlepszych wyjaśnień oraz porównywanie ich pod względem spójności, prostoty, zgodności z dostępnym świadectwem empirycznym itp. Zainteresowania i wkład do filozofii analitycznej Rae Langton są bardzo zróżnicowane, począwszy do interpretacji filozofii krytycznej Kanta, poprzez metafizykę własności, a skończywszy na teorii aktów mowy połączonej z zagadnieniami filozofii społecznej i politycznej. Langton przekonująco pokazała, że akty mowy i czynności do nich zbliżone to nie tylko układy sensownych działań słownych, lecz także wywoływane skutki społeczne i polityczne, takie jak szerzenie nienawiści, podporządkowywanie i uciskanie ludzi, promowanie nierówności itp. Dało to początek uprawianiu społecznie zaangażowanej oraz feministycznej filozofii języka. David Chalmers dał się wpierv poznać jako oryginalny filozof umysłu, który wyraźnie odróżnił trudny problem świadomości, obrazowy przybliżony m.in. przez Thomasa Nagela, od łatwych problemów świadomości, które stopniowo rozwiązują nauki szczegółowe. Jego zdaniem rozwiązanie trudnego problemu świadomości, ukazującego wyłanianie się subiektywnego wymiaru rzeczywistości, będzie wymagało przemyślenia od podstaw naszych najbardziej fundamentalnych teorii

rzeczywistości i przyjęcia jakiejś postaci niestandardowego naturalizmu, być może o wydźwięku panpsychistycznym. Inspirując się konstrukcyjnymi programami klasyków filozofii analitycznej, zaproponował także daleko siężną koncepcję, w ramach której wszystkie prawdy o rzeczywistości są apriorycznie wyprowadzalne z wąskiej klasy prawd podstawowych. Zajął się również ostatnio metafizyką rzeczywistości wirtualnej, wiążąc ją z tradycyjnymi problemami filozoficznymi i argumentując, że różne przejawy tej technologicznie wytworzonej sfery są w całej pełni autentyczną rzeczywistością. Prace Amie Thomasson inspirowane są nie tylko tradycją analityczną, lecz także fenomenologiczną (w tym także ideami Romana Ingardena). Ich zasadniczym trzonem są publikacje z zakresu ontologii i metaontologii. Filozofka broni podejścia do rzeczywistości sankcjonującej nasze potoczne, pluralistyczne myślenie o niej i stara się pokazać, że odpowiedzi na pytanie o to, co istnieje, są stosunkowo łatwe, gdyż są udzielane w ramach schematów pojęciowych, którymi się posługujemy i których nie kwestionujemy z jakiegoś zewnętrznego punktu widzenia. Z takiego deflacyjnego punktu widzenia krytykuje ona ambitne inflacyjne programy metafizyki, skupiające się na poszukiwaniu fundamentalnych założeń ontologicznych, ostatecznych wyjaśnień i uprawdziwaczy.

Ten przegląd kolejnych, coraz młodszych generacji filozofów analitycznych i ich dorobku można byłoby kontynuować, chociaż zapewne z rosnącą dozą wybiórczości i arbitralności. Uzyskalibyśmy jednak w ten sposób mocno zafałszowany obraz dzisiejszej filozofii analitycznej. Nie jest to już bowiem nurt myślowy, któremu ton nadają wybitne jednostki i uniwersytety, lecz raczej współpracujące ze sobą zespoły uczonych, często mające oparcie w ośrodkach badawczych, powoływanych do życia w celu realizacji długoletnich grantów przyznawanych przez odpowiednie agencje państwowe i prywatne fundacje⁴. Siłą napędową tych przemian są przynajmniej dwa czynniki. Po pierwsze, rozwój filozofii analitycznej nie zależy już tak bardzo jak kiedyś od tego, co dzieje się wyłącznie w kilku prestiżowych uniwersytetach i instytucjach. Mówiąc w dużym uproszczeniu,

⁴ Przykładami takich ośrodków badawczych są: Arché. Philosophical Research Centre for Logic, Language, Metaphysics and Epistemology, centrum działające od 1998 r. na Uniwersytecie St Andrews w Szkocji, oraz Munich Center for Mathematical Philosophy, powstałe w 2010 r. na Uniwersytecie Ludwika i Maksymiliana w Monachium w Niemczech.

dzieje filozofii analitycznej w XX wieku można w zasadzie sprowadzić do poglądów kluczowych osób w następujących ośrodkach akademickich: Cambridge, Wiedeń, Oksford, Uniwersytet Harvarda, Princeton, Berkeley, Pittsburgh i Nowy Jork. Naszkicowanie takiej orientacyjnej mapy dla początkowych dekad XXI wieku byłoby niemożliwe, gdyż stojącą na bardzo wysokim poziomie filozofię analityczną uprawia się w bardzo wielu krajach, uniwersytetach i instytucjach badawczych, i trudno byłoby wyodrębnić wąską grupę tych ośrodków, których przedstawiciele nadają ton dzisiejszym tendencjom i debatom filozoficznym. Po drugie, chociaż ekspansja filozofii nie jest tak dynamiczna jak innych dyscyplin naukowych, to i tak przyrost publikacji i intensyfikacja pozostałych form życia naukowego są na tym obszarze tak duże, że coraz dalej idąca specjalizacja w filozofii jest czymś nieuniknionym. W konsekwencji dochodzi do faktycznego rozpadu filozofii analitycznej na coraz bardziej autonomizujące się subdyscypliny, takie jak ontologia, epistemologia, filozofia języka, filozofia umysłu, filozofia percepcji, filozofia religii, filozofia logiki i matematyki, filozofia nauki, filozofia prawa, etyka, estetyka, a w ich obrębie na poszczególne tematy i grupy zagadnień. W związku z tymi przemianami zanikają globalne nurty rozwojowe w ramach filozofii analitycznej, a ona sama podlega coraz większemu rozczłonkowaniu. Można co najwyżej próbować zestawiać przeglądowo pojawiające się w niej na krócej lub dłużej trendy, tematy, a nawet mody.

Dyskusje metafizyczne

Filozofia analityczna jako nurt filozofii współczesnej zawsze miała kłopoty ze swoją identycznością. W wielu publikacjach na początku tego tysiąclecia próbowano uchwycić i opisać sedno tego nurtu i ustalić, co dokładnie jest jego przeciwieństwem. Próby te nie przyniosły zbyt obiecujących rezultatów, być może ze względu na coraz większe zróżnicowanie i rozczłonkowanie filozofii analitycznej i nieostrość znaczeniową tej kategorii.

Pod koniec XX wieku często była dyskutowana propozycja Michaela Dummetta, że tradycję analityczną wyróżnia zwrot lingwistyczny, który polega na uznaniu filozofii języka za centralną dyscyplinę filozoficzną. W konsekwencji to za pomocą narzędzi i koncepcji wypracowanych w ramach tej dyscypliny, a w szczególności całościowej teorii znaczenia,

rozwiązuje się pozostałe problemy filozoficzne. Chociaż Dummett na różne sposoby bronił tej propozycji⁵, okazała się ona historycznie nieadekwatna, gdyż wykluczała z grona analityków licznych filozofów powszechnie do niego zaliczanych. Według Hansa-Johanna Glocka i innych autorów należy zaprzestać poszukiwania definicji filozofii analitycznej, która podawałaby konieczne i wystarczające warunki przynależności do tego nurtu myślowego, gdyż na dłuższą metę okazuje się to bezowocne. Lepiej zadowolić się jej genetyczno-historyczną charakterystyką jako ciągiem oddziaływających na siebie myślicieli prądów i środowisk, a następnie wskazać na łączące to wszystko podobieństwo rodzinne. Krótko mówiąc, zespalaając podejście historyczne z podejściem w duchu podobieństwa rodzinnego, będziemy mogli w miarę adekwatnie określić filozofię analityczną jako „tradycję zspalaną *zarówno* przez więzy wpływów, *jak i* przez rodzinę częściowo zachodzących na siebie cech” (Glock, 2008, s. 223). Można jednak powątpiewać w użyteczność przywoływanej w tym określeniu kategorii podobieństwa rodzinnego, gdyż „między dowolnym dwoma filozofami zawsze można znaleźć innych filozofów, tak aby utworzyć łańcuch podobieństw rodzinnych, co sprawi, że każdy filozof okaże się filozofem analitycznym” (Beaney, 2017, s. 92–93). Niewykluczone zatem, że pozostaje nam zadowolić się wyłącznie historyczno-enumeratywnym ujęciem filozofii analitycznej jako zróżnicowanego metodologicznie i treściowo nurtu filozofii współczesnej, którego prekursorem był głównie Gottlob Frege, zaś tworzyły go m.in.: szkoła analityczna z Cambridge, Koło Wiedeńskie i pozytywizm logiczny, Szkoła Lwowsko-Warszawska, oksfordzka filozofia języka potocznego, amerykańska filozofia postpozytywistyczna, australijska filozofia analityczna, systematyczna filozofia oksfordzka (Szubka, 2009, rozdz. I)⁶.

Filozofię analityczną przeciwstawiono początkowo filozofii syntetycznej i filozofii spekulatywnej, lecz z biegiem lat, w drugiej połowie XX wieku, ustaliła się opozycja filozofia analityczna – filozofia kontynentalna. Drugi człon tej opozycji nie ma charakteru geograficznego, tj. nie odnosi się

⁵ Dummettowską propozycję określenia filozofii analitycznej i jej krytykę przedstawiam szerzej w tekście Szubka, 2020.

⁶ Dobry przegląd problemów związanych z próbami zdefiniowania filozofii analitycznej zawierają odpowiednie rozdziały przewodników pod red. Beaneya (2013, s. 3–29) oraz Daintona i Robinsona (2014, s. 541–546).

wyłącznie do filozofii uprawianej na kontynencie europejskim i – co ważniejsze – nie do wszystkich przedstawicieli filozofii europejskiej, lecz do takich nurtów myślowych, jak egzystencjalizm, fenomenologia, hermeneutyka, strukturalizm i poststrukturalizm, dekonstrukcjonizm, postmodernizm itd., obecnych nie tylko w Europie. Dla jednych różnica między tymi dwoma nurtami czy typami filozofii współczesnej jest łatwo zauważalna, gdyż odzwierciedla się rzekomo w stylu, metodach i tematach filozofowania. Dla innych z kolei jest wyłącznie sztucznym tworem kulturowym. Jak pisze Bernard Williams:

kontrast filozofii „analitycznej” i „kontynentalnej” nie sygnalizuje w ogóle żadnej opozycji, czy to pod względem treści, zainteresowań, czy nawet stylu. Są rzeczywiście jakieś różnice, niektóre z nich ważne, między typowymi przykładami pism filozoficznych, do których te terminy mogą być stosowane, lecz owe różnice nie wyrastają z jakiegось znaczącej zasady bazowej. Można by powiedzieć, że terminy te sygnalizują różnicę bez dystynktywności.

(Williams, 2021, s. 270)

Jest to jednak, jak się wydaje, zbyt skrajne postawienie sprawy. Między filozofią analityczną a tzw. filozofią kontynentalną istnieją łatwo zauważalne charakterystyczne różnice metodologiczne, aczkolwiek bywają one mniej lub bardziej wyraziste i zależą przede wszystkim od tego, czy w danej odmianie filozofii analitycznej hołduje się ideałom filozofii naukowej lub ścisłej (jak to jest w wypadku filozofii formalnej, filozofii jako metodologii i filozofii nauki, filozofii jako konceptualnej i eksplanacyjnej dyscypliny teoretycznej itp.), czy też traktuje się ją jako w dużej mierze narracyjną, interpretacyjną i historycznie zakorzenioną aktywność intelektualną, zmierzającą do refleksyjnego zrozumienia nas samych i naszego miejsca w świecie oraz usuwającą rozmaitego rodzaju przeszkody na drodze prowadzącej do tego zrozumienia.

Z tym nie zawsze dobrze wyartykułowanym sporem, czy filozofia analityczna jest pewnego rodzaju nauką w ścisłym tego słowa znaczeniu, czy też dyscypliną humanistyczną⁷, wiąże się inna fundamentalna debata metafizyczna dotycząca źródeł poznania filozoficznego, a w szczególności natury i roli intuicji w filozofii. Mówiąc w największym uproszczeniu, idzie o to,

⁷ Nieco materiału na ten temat można znaleźć w podręczniku do metafizyki Overgaard, Gilberta i Burwooda (2013) oraz w monografii Williamsona (2022), a w szczególności w dodatkowych esejach i polemikach zawartych w drugim jej wydaniu.

czy filozofowie dysponują względnie niezależnymi od doświadczenia zmysłowego wglądami w istotę pojęć lub rzeczywistości, czyli mają pewnego rodzaju intelektualne jawienia uzasadniające wydawane przez nich sądy, czy też to, co nazywamy intuicjami, to po prostu bezwiedne, nie zawsze w pełni przemyślane przekonania i opinie, które wymagają krytycznej analizy i zbadania⁸. Chociaż to pierwsze stanowisko, a raczej rodzina spokrewnionych stanowisk, ma w filozofii analitycznej wyrazistych zwolenników (George Bealer, Elijah Chudnoff, Christopher Peacocke, Ernest Sosa), na ogół w ostatnich dekadach dominowało to drugie podejście do intuicji. Rozbieżności w zakresie tak pojmowanych przekonań intuicyjnych doprowadziły do powstania bardzo charakterystycznego dla filozofii analitycznej nowego tysiąclecia ruchu zwanego filozofią eksperymentalną. Jak pisze Joshua Knobe, jeden z głównych przedstawicieli tego ruchu:

filozofowie eksperymentalni badają intuicje dotyczące kwestii, które od dawna były uważane za należące do dziedziny filozofii, lecz podchodzą do tych intuicji, wykorzystując systematyczne studia eksperymentalne, analizy statystyczne oraz pełen wachlarz hipotez kognitywnych, które są znane w szerszym świecie kognitywistyki.

(Knobe, 2012, s. 528)

Jedni z tych badaczy prowadzą owe badania w ramach programu negatywnego, czyli starają się pokazać, że odwoływanie się do intuicji w uzasadnianiu tez filozoficznych skazane jest na niepowodzenie. Z kolei inni filozofowie eksperymentalni są zwolennikami programu pozytywnego, sprowadzającego się do prób udoskonalenia intuicji w celu uczynienia z nich wartościowych składników danych, na które powołują się filozofowie. Są też i tacy, którzy argumentują, że badania intuicji prowadzone w ramach filozofii eksperymentalnej nie mają bezpośredniego znaczenia dla uzasadniania tez filozoficznych, lecz pośrednio przyczyniają się do lepszego zrozumienia natury ludzkiej czy naszych praktyk wiedzotwórczych⁹.

⁸ W sprawie nowych dyskusji dotyczących intuicji w filozofii zob. pracę zbiorową pod redakcją Bootha i Rowbottoma (2014) oraz rozdział 16 przewodnika po metodologii filozofii pod red. Cappelena, Szabó Gendler i Hawthorne'a (2016).

⁹ Zwięzłe i opatrzone obszerną bibliografią omówienie filozofii eksperymentalnej zawiera rozdział 22 przewodnika pod red. Cappelena, Szabó Gendler i Hawthorne'a (2016). Zob. też przewodnik pod red. Sytsmy i Buckwaltera (2016) poświęcony wyłącznie

Nowego impetu dyskusjom metafizycznym nadały też dociekania dotyczące epistemologii niezgody, czyli różnicy zdań podmiotów poznających, które są w pełni kompetentne i dobrze poinformowane. Ta niezgoda jest w filozofii szczególnie wyrazista i rozpowszechniona, na co niejednokrotnie zwracali uwagę jej przedstawiciele, od starożytnych sceptyków począwszy. Reakcja na nią, jak to pokazują subtelne debaty najnowszych epistemologów, sprowadza się w istocie do takiej lub innej postaci dwóch stanowisk: (a) nieustępliwego, stanowczego trzymania się zaproponowanego poglądu, niezależnie od sprzeciwu, z jakim się on spotyka (*steadfast view*) oraz (b) pojednawczej modyfikacji i łagodzenia spornego poglądu (*conciliatory view*). Jedna i druga strategia (choć *prima facie* przede wszystkim ta druga) może doprowadzić do metafizycznego sceptycyzmu lub agnostycyzmu, w myśl którego filozofia nie jest dyscypliną, w której osiąga się autentyczną niekwestionowaną wiedzę. Skłania też do przyjęcia wizji filozofii jako wymiany i zestawiania rozmaitych opinii, które w procesie osiągania refleksyjnej równowagi staramy się ze sobą uzgadniać, albo też wizji filozofii jako różnego rodzaju artykulacji nastawień lub postaw¹⁰.

Wszystko to razem wzięte daje asumpt do postawienia na nowo problemu postępu w filozofii. Wydaje się, że – jeśli pominąć entuzjastycznych zwolenników negatywnego programu filozofii eksperymentalnej oraz radykalnych scjentystów – niewiele jest obecnie zwolenników skrajnego pesymizmu w tym zakresie, który skutkowałby apelami o zaprzestanie uprawiania filozofii. Niewiele jest też radykalnych optymistów, a jeśli tacy są, to zwykle ograniczają oni swój optymizm do tej czy innej grupy zagadnień filozoficznych i określonego metodologicznego podejścia do filozofii¹¹. Najczęstsze i najbardziej wiarygodne są podejścia umiarkowane, czyli jakaś postać łagodnego pesymizmu lub łagodnego optymizmu. Ich sednem jest

filozofii eksperymentalnej. Surową krytykę roszczeń i metodologii filozofii eksperymentalnej przeprowadza w swoich studiach i polemikach Williamson (2022, rozdz. 10).

¹⁰ W sprawie metafizycznego znaczenia epistemologii niezgody zob. rozdz. 5 przeglądu metod filozoficznych pod red. Daly'ego (2015), rozdz. 20 w przewodniku po metodologii filozofii pod red. Cappelena, Szabó Gendler i Hawthorne'a (2016), rozdz. 4 przewodnika po metodologii filozofii pod red. D'Oro i Overgaard (2017) oraz programowy esej Helen Beebee (2018).

¹¹ Dobry przegląd stanowisk i argumentów dotyczących postępu w filozofii daje zbiór tekstów pod red. Blackforda i Brodericka (2017). Rozbudowaną obronę poglądu optymistycznego zawiera monografia Stoljara (2017).

przekonanie, że główne problemy filozoficzne są rozwiązywalne, chociaż jak do tej pory nie zostały jeszcze rozwiązane. Co nam wobec tego pozostaje? Jak pisze David Chalmers w zakończeniu inspirującego i wyważonego eseju o postępie w filozofii:

Musimy zatem po prostu uprawiać filozofię tak dobrze jak to potrafimy, dokładając wszelkich starań, aby dojść do owych nowych wglądów, metod i pojęć, które mogą ostatecznie doprowadzić nas do rozwikłania wchodzących w grę kwestii. Przecież nadal uczymy się dobrego uprawiania filozofii. Aby się przekonać jak daleko nas to zaprowadzi, musimy nie ustawać w filozofowaniu.

(Chalmers, 2015, s. 369)

Podsumowanie

Nawet pobieżne zapoznanie się ze stanem filozofii analitycznej w pierwszym ćwierćwieczu XXI wieku przekonuje, że jest to nadal żywa tradycja filozoficzna i ma się ona stosunkowo dobrze¹². W związku z tym trzeba się zgodzić, że mówienie o jej śmierci czy zmierzchu było nietrafne, natomiast próby jej radykalnej transformacji i zastąpienia czymś, co określano mianem filozofii postanalizycznej (do prominentnych przedstawicieli której zalicza się Alasdaira MacIntyre'a, Marthę Nussbaum, Charlesa Taylora i – częściowo – Bernarda Williamsa) nie przyniosły pożądanych i znaczących efektów. Nie można się jednak oprzeć wrażeniu, że trwanie filozofii analitycznej nie ma nic wspólnego z wigorem młodego człowieka, mającego śmiałe plany i wcielającego w życie rewolucyjne projekty. Jest to raczej trwanie

¹² Jest to zgodne m.in. z wydzwiewkiem instruktywnego, przeglądowego wykładu Tima Williamsona *How Did We Get Here from There? The Transformation of Analytic Philosophy*, wygłoszonego pierwotnie w 2014 r. i przedrukowanego w Williamson, 2022, s. 313–350. Podobnego zdania jest amerykański filozof języka i historyk filozofii analitycznej Scott Soames. Niestety z zaplanowanej przez niego pięciotomowej, w zamierzeniu pełnej, historii filozofii analitycznej zostały opublikowane do tej pory tylko dwa tomy (Soames, 2014 i 2018). Być może napisanie takiej historii jest zadaniem wykraczającym poza możliwości jednego człowieka. Ten imponujący i monumentalny projekt ma być prawdopodobnie konstruktywną odpowiedzią na liczne krytyki, jakie ukazały się po publikacji wcześniejszego dwutomowego wybiórczego zarysu dziejów filozofii analitycznej (Soames, 2003). W sprawie owych krytyk zob. Szubka, 2007.

typowe dla radosnych senierek i seniorów, korzystających z nagromadzonego kapitału intelektualnego, ze wsparcia instytucjonalnego i rezultatów wieloletniego kształcenia kolejnych pokoleń filozofów na obraz i podobieństwo swoje. Jest rzeczą wątpliwą, czy tak rozwijana tradycja filozoficzna jest w stanie doprowadzić do koncepcji i wyników równych tym, które wydała na przełomie XIX i XX wieku oraz przez kolejnych kilka dekad, lecz nie można tego całkowicie wykluczyć.

Bibliografia

- Beaney, M. (red.) (2013). *The Oxford Handbook of the History of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackford, R., Broderick, D. (red.) (2017). *Philosophy's Future: The Problem of Philosophical Progress*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell.
- Booth, A.R., Rowbottom, D.P. (red.) (2014). *Intuitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Beaney, M. (2017). *Analytic Philosophy: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Beebe, H. (2018). Philosophical Scepticism and the Aims of Philosophy. *Proceedings of the Aristotelian Society*, nowa seria 118 (1), 1–24.
- Cappelen, H., Szabó Gendler, T., Hawthorne, J. (red.) (2016). *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology*. Oxford: Oxford University Press.
- Chalmers, D.J. (2015). Why Isn't There More Progress in Philosophy? W: T. Honderich (red.), *Philosophers of Our Times* (s. 347–370). Oxford: Oxford University Press.
- Conant, J., Elliott, J. (red.) (2017). *The Norton Anthology of Western Philosophy: After Kant – The Analytic Tradition*. New York: W.W. Norton & Company.
- Dainton, B., Robinson, H. (red.) (2014). *The Bloomsbury Companion to Analytic Philosophy*. London: Bloomsbury.
- Daly, Ch. (red.) (2015). *The Palgrave Handbook of Philosophical Methods*. Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- D'Oro, G., Overgaard, S. (red.) (2017). *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Glock, H.-J. (2008). *What is Analytic Philosophy?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Knobe, J. (2012). Experimental Philosophy. W: E. Margolis, R. Samuels, S.P. Stich (red.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Cognitive Science* (s. 528–543). Oxford: Oxford University Press.
- Mac Cumhaill, C., Wiseman, R. (2022). *Metaphysical Animals: How Four Women Brought Philosophy Back to Life*. London: Chatto & Windus.
- Overgaard, S., Gilbert, P., Burwood, S. (2013). *An Introduction to Metaphilosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soames, S. (2003). *Philosophical Analysis in the Twentieth Century*. T. 1: *The Dawn of Analysis*. T. 2: *The Age of Meaning*. Princeton: Princeton University Press.
- Soames, S. (2014). *The Analytic Tradition in Philosophy*. T. 1: *The Founding Giants*. Princeton: Princeton University Press.
- Soames, S. (2018). *The Analytic Tradition in Philosophy*. T. 2: *A New Vision*. Princeton: Princeton University Press.
- Stoljar, D. (2017). *Philosophical Progress: In Defence of a Reasonable Optimism*. Oxford: Oxford University Press.
- Sytsma, J., Buckwalter, W. (red.) (2016). *A Companion to Experimental Philosophy*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Szubka, T. (2007). Dwudziestowieczna filozofia analityczna. O pewnej próbie całościowego ujęcia. *Analiza i Egzystencja*, 5, 27–44.
- Szubka, T. (2009). *Filozofia analityczna: koncepcje, metody, ograniczenia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej.
- Szubka, T. (2020). Michael Dummett o filozofii analitycznej. W: J. Maciaszek (red.), *Analiza, racjonalność, filozofia religii. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Kleszczowi* (s. 109–119). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Williams, B. (2021). Ethics, a Matter of Style? Introduction to the French Edition [1990]. *Philosophical Inquiries*, 9 (2), 269–284. Pobrano z: <https://www.philingq.it/index.php/philingq/article/view/378/243> (8.01.2024).
- Williamson, T. (2022). *Philosophy of Philosophy*. Wyd. 2. Chichester: Wiley Blackwell.

Nota o autorze

Tadeusz Szubka – prof. dr hab., pracuje w Instytucie Filozofii i Kognitywistyki Uniwersytetu Szczecińskiego, jest członkiem Rady Doskonałości Naukowej (RDN). Opublikował sto kilkadziesiąt artykułów i szkiców oraz cztery monografie: *Metafizyka analityczna P.F. Strawsona* (1995), *Antyrealizm semantyczny. Studium analityczne* (2001), *Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia* (2009) i *Neopragmatyzm* (2012). Obecnie zajmuje się metodologią filozofii oraz dziejami anglosaskiej filozofii analitycznej i jej związkami z filozofią polską. Ma nadzieję ukończyć w niezbyt odległej przyszłości rozprawę metafizologiczną o roboczym tytule *Filozofia jako ekspresja postaw*.

Address for correspondence: Institute of Philosophy and Cognitive Science, University of Szczecin, Krakowska 71–79, 71-017 Szczecin.

Cytowanie

Szubka, T. (2024). Filozofia analityczna na początku nowego tysiąclecia. *Analiza i Egzystencja*, 68 (4), 5–23. DOI: 10.18276/aie.2024.68-01.